

УДК 37.013.77:7

*Віталій Пилипчук,
м. Київ*

СУБ'ЄКТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ В ГУМАННОМУ КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

У статті визначається вплив культури на активізацію педагогічної дії щодо пізнання сутності людини, її гуманної суті, прагнення до її піднесення та самовираження. Розглядається розвиток суб'єктності вчителя й учня в унікальних особливостях гуманістичної основи культури самопізнання етичної основи світу, його самотворенні та узгодженні з суспільним баченням людського світоустрою.

Ключові слова: *суб'єктність, гуманізм, культура, етика.*

Сучасний вплив культури на всі сфери життєдіяльності, включаючи сферу освіти та культурної комунікації, формує чуттєвість людини, мислення, дії та їх вольову регуляцію, вимагає осмислення власних, регіональних і глобальних проблем в контексті гуманістичної парадигми. Тим самим підкреслюється завдання вчительської спільноти – пізнання сутності людини, її гуманної суті, прагнення до її піднесення і самовираження. Наше дослідження виходило зі стратегії сучасного гуманного аспекту розвитку суб'єктного поля вчителя й учня в етичній складовій культури як духовних джерел і способів розвитку цілісної особистості, її світосприймання, світобачення та світорозуміння. Споконвічне намагання освіти «сповна» використовувати класичний потенціал культури щодо діяльності людини для виходу на посткласичні перспективні вектори розвитку завжди торкалося гуманістичних принципів та на їх беззастережній верифікації новітнього культурного простору, який для більшості сучасників залишався не до кінця дослідженим і усвідомленим.

З теоретико-методологічних, методичних і технологічних позицій дану проблему розглядають українські та російські вчені Г. Балл, М. Берулава, О. Бережнова, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Краєвський, О. Отич, О. Рудницька, Г. Саранцев та ін. Але теоретико-методологічні й методичні дослідження не розкривали культурологічні можливості щодо забезпечення суб'єктності учительсько-учнівського поля, зорієнтованого на етичний аспект культури, для зміцнення загальної гуманістичної спрямованості освіти.

З огляду на виокремлення впливу етичної культури на гуманізм суб'єктного учнівсько-вчительського поля важливим є звернення до мети дослідження як до усвідомлення унікальних особливостей гуманістичної основи культури в суб'єктному самопізнанні світу, його самотворенні та узгодженні з суспільним баченням людського світоустрою.

Зорієнтованість наукової школи академіка І. Зязюна на узгоджену систему неперервної освіти та креативність її вчительської та викладацької спільноти реалізується в педагогічній майстерності, акмеологічній новизні якостей системної цілісності її

знакових елементів: гуманістичної спрямованості, професійної компетентності, педагогічних здібностей і педагогічної техніки.

Учитель має бути зорієнтований на основну методологічну засаду гуманізації – «постійно враховувати момент суб'єктивності в розумінні внутрішнього світу свого вихованця, а також оцінці його діяльності» [1, с. 18]. Але повинно вкорінитися розуміння, що зведення професійної підготовки педагогів до практичної роботи (уміння навчати й виховувати) без формування в педагогів методологічної компетентності є підготовкою без перспективи. Зусилля поодиноких «викладачів-методологів» теж не зарадить справі. Потрібна системна опора на наукові школи, розширення методологічної спрямованості численних «методологічних семінарів» у закладах вищої освіти, послідовне розширення методологічної підготовки, а саме: формування методологічної грамотності, ширше – методологічної культури, нарешті – методологічної компетентності [9, с. 3-4].

Методологічна освітня культурна компетентність завжди узгоджена з власне культурою. *Культура* має сенс настільки, наскільки вона зберігає можливості відтворення людини, яка відповідна сучасному рівню розвитку та мотивації акмеологічної перспективи. Способом відтворення людини в культурі є освіта. Масштабність проблеми людської суб'єктності не дозволяє освіті фетишизувати розвиток людини на засвоєнні лише «дидактики перетвореного соціального досвіду» (за І. Зязюном). Важливішим є можливість саморуху вектора розвитку й інтенсивності актуалізації вроджених потенцій суб'єктних сил індивіда до інтегральної суб'єктності Людини в самостійно створеному нею унікальному й узгодженому зі світами всіх людей, що колись жили, живуть і будуть жити на Землі, світі. Світ, який кожний виявляє в собі, є інтерсуб'єктивний світ (світ для кожного), тобто – перерізи об'єктивованих смислів у неповторному їх об'єднанні. «Інший» (інша людина-світ) конститується при цьому не тільки як природно-тілесно-психічний феномен, але й як суб'єктивність, яка конститує свій власний смисловий світ, і як трансцендентна суб'єктивність, яка конститує, в свою чергу, суб'єктивність Інших. Людина вже не задовольняється образом суб'єкта «впущеного в буття», а взаємопов'язана досвідом, створеним

образом світу та самоствореним власним образом, стверджується на рівні «діяча буття».

Тим самим жива людина підноситься вище культури (за *К. Венцелем* [4, с. 6-11] з його критикою систем приховано-авторитарного виховання і вимогами надання вчителю й учню права на творчість за вільного прояву своєї індивідуальності) і педагогіка має розглядати культуру як спосіб вирощення людини, змістовну й дійову основу розвитку особистості з виокремленням знакових аспектів чисельних означень культури.

Академік В. Степін формулює і розвиває якісно новий підхід до розуміння культури як складно зорганізованої системи надбіологічних програм людської діяльності. Відомо, що будь-яка складно організована система повинна утримувати інформацію, яка забезпечує її стійкість. Система відтворюється відповідно інформації, яка закріплена і представлена у відповідних кодах. Тоді з точки зору загальної системи ідей треба і в соціальних організаціях виявити інформаційні структури, які грають роль, аналогічну функції генів у формуванні й розвитку біологічних циклів. Соціокод переходить від людини до людини, від покоління до покоління. Тобто культура містить надбіологічні програми, які регулюють соціальне життя [6, с. 7].

Завдання вчителя в культурологічному аспекті полягає в сприянні тому, щоб дитина не боялася масштабів безцінного історичного культурного спадку, а зуміла почути поклик внутрішньої власної культури, відчула себе її творцем. При такому підході людина стає справжнім творцем культури. Культурні смисли освіти й виховання розглядаються як її основні смисли. Тобто попри всі історичні тенденції глобальною метою освіти виступає людина культури. Педагогіка розглядає культуру як освіту (за *Й. Гессеном*) [5], де зростає і мужніє людина з притаманними їй свободою, гуманністю, творчістю, духовністю, адаптивністю (за *Є. Бондаревською*) [2]. Людина культури має високий рівень самосвідомості, почуття власної гідності, самоповаги, незалежність суджень, уміння здійснювати вільний вибір змісту своєї життєдіяльності, лінії поведінки, способів свого саморозвитку.

У філософії розглядається нейтральність вчинку щодо моральної оцінки. Якщо розглядати інтенцію (від лат. *intentio* – прагнення (наміри, мета) за *П. Абеляром* (з його намаганням

розуміння того, у що він вірить), то варто зупинитися на відмінності між вчинком і наміром (інтенцією): моральній оцінці з боку Бога підлягає лише намір людини (недоступний пізнанню іншими людьми), у той час як будь-який вчинок сам по собі є нейтральним. Для вчителя подібний висновок має бути знаковим моментом практичної діяльності. Педагогічній реакції на вчинок учня має передувати намагання вчителя досягнути й попередити наміри учня, стимулювати вчинки, які щодо споконвічних виховних традицій бажані суспільству і є узгодженими з точкою зору учня.

Вчителі мають звернути увагу й на такий момент. У Фоми Аквінського інтенція означає «образ» речі пізнання, яка знаходиться в душі й відрізняється від самої цієї речі; інтенція – це засіб для досягнення предмета, який належить пізнанню, але не сам предмет, що пізнається. Інтенція і вибір складають два основних елементи, які спрямовуються практичним розумом вільного морального акту волі. У цьому зв'язку вчителю варто пам'ятати іронізування Паскаля відносно єзуїтського способу «спрямовувати наміри», тобто – виправдовувати благими намірами неблаговидні вчинки.

Насамперед іронія Паскаля стосується самого вчителя і батьків, які не можуть подолати спокуси «святої неправди» для «філософського» виправдання певної сумнівної педагогічної дії, яка, за великим рахунком, є примітивним і невиправданим обманом, створенням хибної моделі дійсності.

Вчитель має торкатися тонких і неоднозначних сутностей проблеми. Тому інколи має вдатися до «парадоксального» – негайної зрозумілої й коректної, але «частинної» реакції та перенесення в часі «основної» педагогічної дії з метою своєї (та й учнівської) рефлексії й самовизначення щодо проблеми. Саме тому педагогічна етична система за своїм смислом не прагне бути завершеною системою, її метою є аналіз смислоутворення (від найпростішої фіксації просторово-часового положення об'єкту, до розсуду ідеальних («побачених») предметів, від первинної рефлексії на сприйняття до розмірковування про смислові основи культури і фундаментальні структури людського існування).

Слово при цьому залишається головним знаряддям духу. Та вчителю завжди варто пам'ятати, що там, «де потурбувалися щодо

духу, слово не залишиться в недбалості, як і навпаки – слову не надає гідності, якщо не збережеш свою велич духу». При цьому у другому випадку не допоможе не тільки те, що ти вивчиш «всі джерела Цицерона і повз тебе не пройдуть непоміченими ні твори греків, ні сучасників», але навіть те, що «ти зможеш говорити красиво, вишукано, мило, витончено, вагомо, строго, мудро і, що вище понад усе, просто...» [7, с. 17].

Вже Конфуцій започаткував поняття синтетичної якості «жень», яке цілком відповідає сучасній гуманності, людяності й виявляється в таких більш часткових якостях, як справедливість, вірність, щирість та ін. Л. Бруні (Аретино) створив цілісну концепцію «гуманістичної освіти і занять», яка «удосконалює й прикрашає людину, надає їй гідності, витонченості та якоїсь шляхетної прямої». Філософ виокремлює *справедливість*, яка на кшталт решти моральних добродієв є досконалою (включає в себе будь-яку добродієвність) і співрозмірною (передбачає не робити нічого більше того, що потрібно для досягнення користі, й нічого менше того, бо інакше виникли б труднощі) [3, с. 49].

Академік І. Зязюн своєю послідовною позицією в аналізі сучасних добродієвностей педагога сприяє, на нашу думку, розвінчанню намагання деяких «гуманістів» доповнити культурологічну суб'єктну парадигму освітніх можливостей для гуманізації суспільних відносин у сучасному демократичному світі гіпотетичним припущенням, що з розвитком цивілізації на світовій арені набувають сили нові чинники, «демократизм» яких дозволяє більшій (або сильнішій) спільноті вимагати (зокрема, з позиції «жорстокості», за О. Музиченком) у певної частини людства слухняного слідування в кільватері цієї «демократії». Поряд із силами протидії такому свавіллю вчителі мають бути твердо переконані, що попри будь-яку силову деформацію людяності освіта повинна настійливо дотримуватись гуманістичної парадигми, бо лише така її спрямованість крок за кроком наблизитиме до появи справедливого глобального земного суспільства.

Етика (гр. *ethika*, от *ethos* – звичай, норов, характер) постає культурною основою цивілізації і є філософською дисципліною, яка вивчає мораль, моральність. Традиційно (ще від стоїків) відбувається поділ на логіку, фізику й етику. Етика як наука про

природу людини часто співпадала з антропологією. В системі І. Канта (етика як наука про належне) розвинено ідеї так званої автономної моральної етики, заснованої на внутрішніх очевидних моральних принципах, яку протиставлено етиці гетерономній, що виходить із будь-яких певних зовнішніх відносно моральності умов, інтересів і цілей. Етика, незважаючи на «системну» множинність, концентрується навколо проблеми добра і зла. Наприклад, філософія як «ліки» для душі (за Л.А. Сенекою) зводиться до етики, яка з відстороненого дослідження блага та добродійності остаточно стає засобом кристалізації інтимних переконань, концентрації на житті свого «Я» й досягнення стану врівноваженої постійності (*constantia*) на основі вагомості мотивації вчинків за рахунок найважливішого критерію моральності – совісті. Без цього, вважає Л.А. Сенека, неможливе досягнення благодаті, яка є достатньою для вшанування богів й закономірним біблійським імперативом – «золотим правилом: вчиняй щодо іншого так, як він, на твою думку, повинен вчиняти щодо тебе, не чини зла іншому» [12].

Учитель постає чи не єдиним світським представником, який наповнює «золоте правило» найбільш гуманним змістом. Він доводить учневі, що не емпатування в дії «іншого» є основою гуманного вчинку, а використання найменшої можливості для вчинку, який не зробить зла людині навіть за цілковитої впевненості, що «інший» неодмінно вчинив би тобі зло в аналогічній ситуації. При цьому важливо, щоб учитель і учень були «однієї крові», жили, як вже наголошувалося, в узгодженому вчительському й учнівському баченні світу, який дозволяє пізнання істини та навіть творення нового (сакраментальне «бердяєвське» – чи може бути щось нового у світі, який має все). За А. Адлером, кожний індивідуум як частину свого життєвого стилю створює собі уявлення про себе і про світ [13, с. 101]. За І. Зязюном, світ має поставати і звичним, і творитися учнем – оригінально, з любов'ю, прозоро для всіх. Сприйняття світу таким, як він є, наповнення його своїм «Я» й іншим «Ти» стимулює розвиток суб'єктності. Пієтет до себе і до іншого унеможлиблює деградацію суб'єктного начала, зігриває перспективою величі світу для людей і безмежної ідеї його олюднення, «прожиття» людиною. Один із філософів із гіркотою

констатував: «Ти» оголошено священним, але поки що не визнано таким же «Я» [10, с. 52].

Як наслідок, учитель не замислюючись має прощати все те, що, за його переконанням, поганого особисто для нього зробив учень, діяти так, щоб максима волі учня стала для вчителя законом (за перефразованим академіком І. Зязюном імперативом Канта) і, узагальнюючи педагогічну дію, переводити її у ситуацію, за якої неявно дає учню відчути біль учителя та його мовчазне запитання: «...але як простити зло, котре цим вчинком ти завдав собі?» [10, с. 77]. Тобто стає зрозумілим постановня гуманізму в ренесансному уявленні не лише як оволодіння античною мудрістю, але, щонайважливіше, як повернення до самопізнання та самовдосконалення.

В основі гуманізму (лат. *humanus* – людський) завжди лежатиме переконання в безмежності можливостей людини та її здібностей до вдосконалення, вимога свободи й захисту достоїнства особистості, ідея про право людини на щастя, задоволення її потреб і інтересів та забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку повинно бути кінцевою метою суспільства.

Сучасна педагогічна доктрина мало акцентує увагу на тому, що акт надання переваги істинному в сфері почуттів і волі є джерелом моральної свідомості (за Ф. Brentano, який стверджував, що внутрішній досвід не містить у собі кантівського поділу на «речі в собі» і явища). Для вчителя з його глибинним педагогічним поєднанням предметного знання з розвитком моральної свідомості учня має бути трюїзмом, що учень приймає установку на діяльність не на як «творення чогось», а на творчу активність із включенням своїх емоційно-почуттєвої, інтелектуальної і вольової сфер. Тобто діяльність (за Е. Фроммом) має бути «настроєна» на принципи й цінності гуманістичної етики (найвища з них – любов) і на відновлення гармонії між індивідом і природою, особистістю і суспільством [15]. Діяльність має виникати не під впливом зовнішніх дій і причин, а внаслідок внутрішніх, тобто саморуху, самодіяльності, становлення людської особистості з природною легкістю... Жодні зовнішні каталізатори не можуть бути шляхом опанування «освітнього матеріалу». Е. Фромм вважав, що головною потребою особистості є встановлення системних відношень із оточуючим світом, оскільки людина весь час існує у

двох іпостасях, відчуваючи одночасно і природний, і соціальний вплив.

Діяльність внутрішнього творчого начала змушує учня зупинитись на фундаментальних віхах знання, викликає вибірковість знання й оптимізує царину знань «за визначенням». Учитель повинен сприяти саморуху учня, берегти його від дидактогеній, а локальні невдачі (і свої, і учня) виправдано долати разом за суб'єктним правилом: «Я – перила мосту над бурхливим потоком: тримайся за мене той, хто може триматися! Але милицями не стану я вам» [10, с. 34).

Отже, за рахунок стимульованого освітою саморуху вектора розвитку й інтенсивності актуалізації вроджених потенцій суб'єктних сил індивіда до інтегральної суб'єктності людина самостійно створює унікальний світ, який має бути узгоджений зі світами всіх людей, що колись жили і живуть на Землі. Тому завдання вчительської спільноти полягає в супроводі зростання людини культури, яка не задовольняється образом суб'єкта, «впущеного у буття», а взаємопов'язана досвідом, «усіма» створеним образом світу і самоствореним власним образом і стверджується на рівні «діяча буття» в якому «Людина – Людині – Людина», а тому «інший» (інша людина-світ) завжди є позитивом людяності. Етика вчителя має ґрунтуватися на так званій автономній моральній етиці, яка засвоєна на внутрішніх очевидних моральних принципах і яку протиставлено етиці гетерономній (виходить із будь-яких певних зовнішніх відносно моральності умов, інтересів і цілей). Завдання вчителя в культурологічному аспекті полягає в сприянні тому, щоб дитина не губилася в масштабах безцінного історичного культурного спадку, а зуміла почути поклик внутрішньої власної культури, відчула себе її творцем. Учитель постає чи не єдиним світським представником, який наповнює «золоте правило» найбільш гуманним змістом. Учитель, не замислюючись має прощати все те, що, за його переконанням, поганого особисто для нього зробив учень, і, узагальнюючи педагогічну дію, переводити її у ситуацію, за якої неявно учень відчуває біль учителя і його мовчазне запитання: «...Але як вибачити зло, яке цим вчинком ти завдав собі?».

Подальші дослідження мають бути спрямовані на узгодженість предметних методик навчання в цілісній системі різнопредметних

компонентів гуманної культури суб'єктного розвитку з опорою на етичне бачення культурного спрямування, яке наголошує на тому, що людське життя виконує своє призначення, якщо воно удосконалює й прикрашає людину, надає їй достоїнства, витонченості та шляхетної прямої.

Список використаної літератури

1. *Берулава М.Н.* Принципы гуманизации образования / М.Н. Берулава // *Инновации в образовании.* – №5. – 2001. – С.18-37.
2. *Бондаревская Е.В.* Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская. – Ростов на Дону : Булат, 2000. – 366 с.
3. *Бруни Леонардо Аретино.* Введение в науку о морали / Бруни Леонардо Аретино // *Антология мировой философии: Возрождение.* – Мн. : Харвест; М. : ООО «Издательство АСТ», 2001 – 298 с. – С. 39-59.
4. *Вентцель К.Н.* Культура и воспитание / К.Н. Вентцель // *Свободное воспитание.* – Вып. 1. – М. : Влади, 1992. – С. 6-11.
5. *Гессен С.И.* Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С.И. Гессен / Отв. ред. и сост. П.В. Алексеев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
6. *Запесоцкий А.С.* Культурология и педагогика: проблемы взаимосвязи / А.С. Запесоцкий // *Педагогика.* – №6. – 2010. – С. 3-7.
7. *Зязюн І.А.* Гуманістична парадигма в освіті / І.А. Зязюн // *Концепція гуманізму в становленні та розвитку професійної освіти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* – Одеса : Астропринт, 1997. – С. 4-9.
8. *Зязюн І.А.* Філософія педагогічної дії : [монографія] / І.А. Зязюн. – К., Черкаси: ЧПУ імені Б. Хмельницького, 2008. – 608 с.
9. *Краевский В.В.* Методология педагогики: новый этап : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / В.В. Краевский, В.Е. Бережнова. – М. : Академия, 2006. – 400 с.
10. *Ницше Ф.* Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого. / Фридрих Ницше; [пер. с нем.]– М. : Интербук 1990. – 301 с. – (Сер. «Страницы мировой философии»).
11. *Педагогічна майстерність : підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред І.А. Зязюна.* – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.
12. *Столяров А.А.* Сенека Луций Анней / *Словарь Кирилла и Мефодия.* – Режим доступу: [www. KM. Ru](http://www.km.ru)
13. *Фейдимен Джемс Д., Фрейгер Р.* Теория и практика личностно-ориентированной психологии / Джемс Д. Фейдимен, Р. Фрейгер. – М.: [б. в.], 1996. – 430 с.
14. *Франческо Петрарка.* Книга о делах повседневных / Франческо Петрарка // *Антология мировой философии: Возрождение.* – Мн. : Харвест; М. : ООО «Издательство АСТ», 2001 – 298 с. – С. 16-19.
15. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Э. Фромм / [пер. с англ.]; общ. ред. и послесл. П.С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1989. – 272 с.

Виталий Пулиничук

СУБЪЕКТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ И УЧАЩЕГОСЯ В ГУМАННОМ КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРЫ

В статье определяется влияние культуры на активизацию педагогического действия в познании гуманной сущности человека, стремления к её возвышению и самовыражению. Рассматривается развитие субъектности учителя и учащихся в уникальных особенностях гуманистической основы культуры, самопознании этической основы мира, его самосоздании и согласовании с общественным видением человеческого мироустройства.

Ключевые слова: субъектность, гуманизм, культура, этика

Vitaliy Pulupchyk

INDEPENDENCE TEACHER AND APPRENTICE IN THE GUMANNOM IN THE CONTEXT OF CULTURE

The article is determined by the influence of culture on enhancing teacher training actions in the cognition of human entity seeking humane to its elevation and self-expression. Discusses the development of personality teachers and students in the unique features of the humanistic Foundation of culture, self cognition ethical foundation world, its samosoz danii and harmonization with the social vision of the human world.

Key words: independence, humanity, culture, ethics.

Одержано 10.11.2011 р.